

*Francesc de la Via, dues cartes d'amor
i una autoritat de Petrarca (amb un ròssec gironí)*

JOSEP PUJOL

(Universitat Autònoma de Barcelona)

Per bé que arrelat en la tradició de la literatura cortesa, el ciutadà de Girona Francesc de la Via comparteix amb el secretari reial barceloní Bernat Metge el gust per la paròdia i la contrafatura de gèneres, la projecció de la pròpia biografia i la realitat social i política en la literatura, i l'exhibició de postures irreverents o heterodoxes. Lola Badia, que ha fet de Barcelona i Girona dos pols de vida i de professió, ens ha ensenyat a llegir Bernat Metge des d'una òptica doble: la interpretació del sentit de les fonts clàssiques i humanístiques, i el problema del riure, o, més exactament, el problema de la posició intel·lectual i doctrinal d'un escriptor que fa de l'ambigüitat una eina fonamental, i és que el títol de l'article de 1984 que va ensenyar una manera nova de llegir Metge a tots els que aquells anys ens formàrem sota el seu mestratge («Siats de natura d'anguila en quant farets»: la literatura segons Bernat Metge) és tan explícit com l'interrogant que n'encapçala un altre («Ride opportunamente il lettore moderno?»).¹ Algunes idees d'aquests treballs sobre l'autor major es podrien projectar sobre l'autor menor, que em servirà com a punt de partida i de referència, però no pas per a transitar-ne els camins de l'humor, sinó el de les fonts de l'únic text en prosa que li sabem.

Francesc de la Via prologà la narració en vers que coneixem amb el títol *A Bella Venus*² amb una lletra en prosa adreçada a una dama que encobreix sota el *senhal* «Bella Venus» i signada per «Paris» a «la Joiosa Guarda», en

1. Badia (1984), recollit amb addicions a Badia (1988: 59-119), i Badia (2005).

2. Vegeu el text a Via (1997: 289-308; la lletra, a les pp. 291-294, d'on cito, modernitzant la grafia). Es conserva en un únic testimoni (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1833) de format petit (210 x 150 mm), malmès i incomplet, en lletra semicursiva de la primera meitat del segle xv. La manca d'èxplicit i el fet que les dues columnes omplien tota la caixa d'escriptura del darrer foli del manuscrit suggereixen interrupció, tot i que la sentència del narrador sembla completa. Les restes de foliació antiga i les dues qualitats de paper apunten que origi-

una síntesi emblemàtica del prestigi de la matèria clàssica i de la matèria ar-túrica. La lletra està escrita en una prosa artificiosament culta i llatinitzada en el lèxic i la sintaxi, i recull *exempla* clàssics i motius que es poden vincular amb les *Heroides* d'Ovidi i la seva herència. Es presenta com la resposta a una carta prèvia de la dona i, en resum, afirma la seva perseverança amorosa, evoca la visió que suscità l'amor, en descriu els efectes en termes psicològics molt precisos, prega que la dama llegeixi la lletra, respon a les excusacions d'ella per no haver-lo visitat, la informa que tot seguit li copia la sentència a una tençó que ella li havia tramès i conclou encomanant-la «En la gràcia e amor de Venus» (l. 83). La narració, que combina noves rimades de vuit i de sis síl-labes i en la qual s'insereixen cobles líriques de l'autor, evoca les circumstàn-cies de la petició de la dama, reproduïx la tençó en decasíl-labs que aquesta envià al narrador i es tanca amb la seva sentència. La qüestió d'amor plante-jada —la tal tençó, de fet, és un *partimen*— és banal: què ha de fer una dama que estima «cell que's torba d'altra aimia» (v. 266); «Francescs de la Via, / ciutadà de Gerona» (vv. 289-290), sentència que la senyora «deu acomiadar / l'amic qui per caçar / vai cercant altra aimia» (vv. 322-324).³ El Francesc de la Via narrador hi al·ludeix a circumstàncies adverses no documentades (adients a l'esplai literari, com en la *Medecina* de Metge): si en la lletra retreu a la dama que no l'ha visitat «en lo seu perseguiment» (l. 69), en el poema precisa la cir-cumstància amb l'afirmació que «En Copons» el «té pres en grillons» (vv. 63-69). La datació proposada per Arseni Pacheco comprèn l'arc que va de 1418-1420 a 1425-1428 (Via 1997: 26), més aviat cap a la segona data.

Ara bé, la lletra proemial de Francesc de la Via té una originalitat relativa —i, doncs, les característiques no li són exclusives— perquè en la major part és una recomposició a partir de fragments d'un altre text: un intercanvi epis-tolar anònim entre un home i una dona innominats, escrit en un català mar-cadament culte i artificiós, copiat a continuació de la traducció catalana del *De amore* d'Andreu el Capellà en un manuscrit que conté també la versió cata-lana de les *Tragèdies* de Sèneca (Madrid, Biblioteca del Palacio Real, ms. II-

nalment devia constituir un quadern de sis o set bifolis. Agraïxo les observacions generoses d'Anna Gudayol.

3. Encara es llegeix amb profit la descripció de Riquer (1964: I, 97-98), que ja assenyala el deute amb les *Heroides*. Cf. M. Cabré & Espadaler (2013: 371) i Pujol (2003) (per a l'afinitat amb el Metge satíric, pp. 447-449).

3096, ff. 99-100).⁴ Tot i que es copien clarament separades del *De amore*, Eduard Julià (1920: 161-167) les transcriví —deficientment— sense solució de continuïtat amb el text anterior, i potser per això han passat del tot desaparcebudes. Una nova edició, en apèndix, excusa de resumir-les.⁵

L'operació de Francesc de la Via és meditada. Bona part de l'epístola proemial reproduceix o reescriu l'epístola responsiva de la dona, amb les adaptacions necessàries. En depenen tota la primera part (ll. 1-27) i la darrera, en aquest cas no tan directament, perquè en pren passatges breus o l'estructura discursiva (ll. 61-64, 66-68, i 82-83). La part central, on evoca la visió i l'enamorament, és original —si no es demostra el contrari—, però pren una frase de l'exordi de la lletra de l'enamorat (ll. 33-35), suficient per a demostrar que componia el seu text amb totes dues epístoles al davant.

La naturalesa literària d'aquest intercanvi epistolar passa per la imitació d'Ovidi, mentre que la substància lingüística i algunes autoritats traeixen una mà amb formació cancelleresca. Ovidi és arreu, començant per l'evocació d'*exempla* de les morts provocades per l'amor —o, més exactament, pels ulls que el susciten:

Oh! Bé són noïbles enemics los ulls de cascú si hom los diverteix a coses plasents e delitoses. Car si Helena no hagués vist Paris, Dido Eneas e Sil·la Minos, los murs de Troia, de Cartage e d'Alcítoc foren encara en llur estament; e si Tisbe no hagués vist Píramus, e Fedra Hipòlit, e Cànce Macareu, la terra dura no fora estada llit de llurs cossos delicats, en la qual, nafrades ab llurs pròpies mans, finiren llurs dies.

Amb l'excepció d'Escilla i Tisbe, que venen de les *Metamorfosis*, les altres parelles apunten a les *Heroïdes*. La perspectiva femenina hi és tan coherent que, quan Francesc de la Via adaptà el passatge, hagué de canviar l'ordre per

4. Corresponents als folis 51-52 de la foliació antiga. Actualment, el manuscrit és factici, perquè la unitat (2), que conté la traducció catalana del *De cura et modo rei familiaris gubernandae* i unes profecies breus, s'inscriu dins el manuscrit original (1), que quedà partit en dues meitats ara relligades amb l'ordre invertit respecte de l'originari: una amb les *Tragèdies*, l'altra amb el *De amore* i les dues lletres d'amor. El descriu Gimeno (1992), que en situa la còpia a la Cancelleria Reial i el data entre els darrers anys del segle XIV i els primers del XV —*terminus ante quem* per a la datació de les lletres.

5. Vaig apuntar la relació entre aquest epistolari i *A Bella Venus* a Pujol (2003: 501-502). Les cartes han continuat en l'oblit: no les esmenten Sabaté & Soriano (2008) ni han estat incloses a la secció epistolar del catàleg de la ficció sentimental de Pellissa (2013: 88-92).

adoptar una perspectiva d'enamorament masculí contrari al sentit d'històries com les d'Escilla o Fedra:

Si Paris no hagués vista Elena, Eneas Dido, e Minos Silla, los murs de Troia, de Cartage, d'Alcïtoe foren encara en llur estament. E si Píramus no hagués vista Tisbes, Hipòlit Fedra e Macareu Cànce, la terra dura no fóra estada llit de llurs cosos delicats, en la qual nafrades ab llurs pròpies mans finiren llurs dies (ll. 111-117).

Les marques de vinculació amb les *Heroides* són arreu. Algunes protestes i precés de l'home, tot i el caràcter tòpic i formulari, hi tenen paral·lels. Per exemple, «no vulles menysprear la mia demanda» o «no sies rebel·le [...] ni vulles ésser dura vers lo teu devot servent» es poden reconduir a l'epístola de Paris: «Elena, no vulles menysprear la amor a mi donada per los fats» (XVI, 161-162), «Necessària cosa és o que muts la cara o que no sies dura» (XVI, 166-168).⁶ No podem no pensar en l'Helena o la Fedra ovidianes quan llegim a la lletra de la dona:

Dura cosa és, emperò, posar llei a l'amant, la transgressió de la qual me fa dubtar d'escriure ço que's conté en aquesta lletra, la qual te prec que pacientment vulles llegir, car no és concebuda en alguna detracció tua; solament m'ha fet així escriure vergonya femenil e raonable temor.

A banda del probable record de Boeci (*Consolatio Philosophiae*, III, m. 12, 47-48: «Quis legem det amantibus? / Maior lex amor est sibi»), l'exhortació a la lectura prové de la quarta *heroida*:

Hipòlit, llig perfetament ço que és escrit en aquesta lletra, car la letra llegida no-t nourà res, e pot ésser contenguda en ella alguna cosa qui-t plaurà. Ab aquestes aitals lletres són portats secrets per mar e per terra, e lo enemic llig lletres de son enemic (IV, 9-12).⁷

6. Cito segons la versió medieval de Guillem Nicolau (Ovidi 2018), més pròxima al text de les cartes, indicant lletra i ratlles. Cf. el text llatí corresponent (Ovidi 1927): «Parce datum fati, Helene, contemnere amorem!» (281), «Aut faciem mutas aut non sis dura, necesse est» (289).

7. «Perlege, quodcumque est; quid epistula lecta nocebit? / Te quoque in hac aliquid quod iuuat esse potest: / His arcana notis terra pelagoque feruntur; / Inspicit acceptas hostis ab hoste notas» (3-6).

El dubte i la vergonya tenen paral·lels en els versos següents (vv. 7-14) de la mateixa lletra. Com Helena a Paris, la dona respon punt per punt a les requestes de l'home («primerament [...] dius après [...] preguntes-me encara [...]») i obre la carta amb unes referències obligatòries a la correspondència que fan pensar en el motiu del record i la imaginació que, en Ovidi, suscita la lectura de la lletra:

Ab quanta alegria e aviditat de cor és estada per mi reverentment rebuda la tua graciosa lletra, la mia perseverança ho demostra, car aquella tinc continuadament, ab mi habita i en aquella imagin e contemple la tua plasant cara, la qual, si a Fortuna, envejosa a la felicitat mundanal e novercant sovent a amor, hagués plagut, volgra que fos encara a mi per veure, car lo meu cor se pogra distribuir en altres coses que li foren pus expedients e honestes que ara no pot.

A part de la semblança amb una admonició de Tirèsies a *Lo somni* («car lo teu enginy no-s deu distribuir en amor. Pus altes coses li són degudes»; Metge 2006: 190), la formulació del *topos* de la Fortuna madrastra, amb l'adaptació al català del verb *novercari*, traeix una cultura d'escola; la mateixa que subjau en l'elogi de la retòrica de la lletra de l'enamorat, tan «ben dictada» que «sembla ésser escapada de la llima del Tulli»: tots dos passatges foren represos per Francesc de la Via (ll. 1-9 i 66-68).⁸ En les dues lletres anònimes —i en tota la d'*A Bella Venus*— abunden llatínismes inusitats, amb documentació nul·la o escassa, i l'hàbit de la duplicació sinonímica, unes singularitats que caldria estudiar tenint en compte la prosa cancelleresca coetània.

Un altre reflex de pràctica escolar o d'*ars dictandi* són les autoritats adduïdes en totes dues lletres, en passatges omesos per Francesc de la Via. La carta de l'enamorat en conté dues:

8. Entre altres autors del segle XII, usen el motiu «Fortuna noverca» Alà de Lilla, *Anticlaudianus*, VII, 369-370, i Enric de Settimello, *Elegia*, I, 41-42, II, 3 i 76-77. Per al verb *novercari*, vegeu Galter de Châtillon, *Alexandreis*, II, vv. 179-181, també sobre Fortuna («Hactenus exstiteras mater, quis te impulit illi / Velle nouercari quem promissum sibi regem / Mundus adoptabat?», Colker (1978: 45); les glosses n'expliquen el sentit: veg. p. 378). Cf. Du Cange 1883-1887, s. v. *novercari*. En català, trobo *novercar* en les lletres del notari i escrivà valencià Joan Aguilar, generós en calcs lèxics del llatí (Rubio 2017: 90). L'elogi de l'eloqüència del corresponsal és un *topos* en els intercanvis epistolars de *dictatores*, com ara els editats per Olivar (1936) i Morera (1965); cf. la comparació amb Ciceró en una lletra molt citada de Pere Margall a Bartomeu Sirvent, «lacte Tulliano longo tempore enutritus» (Olivar 1936: 646, lletra 14).

No menyspreus los dits de Salamó dient: «Elegeix un sol amic al qual puixes revelar la tua paraula e secret, e aquell vulles notablement conservar en custòdia». No t'embravesques de les mies amonestacions, que'l proverbi antic dispon que més valen les ferides de l'amic que no fan les abraçades de l'enemic.

La segona tradueix un lloc bíblic molt difós: «Meliora sunt vulnera diligentis quam fraudulenta oscula odientis» (Prov 27,6).⁹ La primera, en canvi, desplega en forma de proverbi sobre l'amistat Eccli 6,6 («Multi pacifici sint tibi; Et consiliarius sit tibi unus de mille»), potser a través d'un divulgat pasatge de sant Ambròs,¹⁰ però no he sabut documentar-ne l'equivalent exacte en textos i repertoris medievals llatins i romànics.¹¹

La resposta de la dona recull, sense citació explícita, un proverbi del *De moribus pseudosenequià* («Peiora sunt tecta odia quam aperta», núm. 52; SÈNECA 1902: 62):

Car los dards e los ois amagats solen terriblement noure, e aquells qui són manifestats no fan dan algú.

I exhibeix, conclusivament, una autoritat dels «experts en art d'amor»:

Lo privilegi que demanes ja és ordonat; no vulles que's meta en pública forma, que dubte he que't valgués tant, car dien los experts en art d'amor que les cartes dels amants són escrites en glaç, e los ponents són testimonis.

9. En el marc del *dictamen*, recull el proverbi el florilegi alfabètic que tanca el *Candelabrum* de Bene de Florència (cf. «Manus amici verberans est melius quam osculus inimici», Montserrat, ms. 981, f. 53r) i el cita l'escrivà Pere Guitard en una lletra responsiva a Bartomeu Sirvent (Olivar 1936: 649, lletra 18).

10. «Solatium quippe vitae huius est, ut habeas cui pectus aperias tuum [cf. Ciceró, *De amicitia*, 6.22], cum quo arcana participes, cui committas secretum pectoris tui» (*De officiis ministrorum*, III, 22, 131; PL 16, col. 181C).

11. Al segle XVII Antonio de Escobar glossa Eccli 6,6 amb la fórmula «ex multis unum elige amicum cui pectoris arcana fidas» (*Commentarii literales et morales in Vetus ac Novus Testamentum*, vol. V, Lió, 1667, p. 194); la correspondència amb el proverbi català fa pensar que devia existir en aquesta forma en comentaris bíblics medievals. Walther (1963-1969, núm. 3471 i 27778) ofereix sentències amb la mateixa idea, però formalment molt diferents. Barry Taylor em fa veure que la idea és també als *Disticha Catonis*, II, 22 («Consilium archanum tacitum commite sodali») i a Albertà de Brescia, *De consolatione et consilio*, II, 10, glossant el lloc bíblic («Non tantum cum omnibus consilium habeas, sed unum de mille eligas consiliarium»). Cf. Ovidi, *Metamorfosis*, X, 317-318: «ex omnibus unum / elige, Myrrha, virum».

El passatge respon a la petició de l'amant que li faci «privilegi bastant e guarnit de bulles d'aur figurades del teu senyal, lo qual faça testimoni de vera seguretat». La dona afirma que ja ha decidit de correspondre'l, però diu que una escriptura pública no tindria cap valor perquè, proverbialment, les promeses dels enamorats són passatgeres: com si fossin escrites sobre el glaç en presència d'un vent càlid —els «ponents». Sota l'aparença de proverbi atribuït als «experts en art d'amor», no s'està citant ni Ovidi ni cap tractat amatori medieval, sinó molt precisament un passatge del començament del capítol I, 69, «De gratis amoribus», del *De remediis utriusque Fortunae*, de Petrarca. Ratio hi combat el convenciment de Gaudium de ser estimat:

Persuasit, ut video; nec magnum persuadere volentibus: omnis amans cecus et credulus. Quod si fidem iuramento amatorio vis inesse, scriptum ab amante cyrographum tenera in glacie testibus austris in medium profer (Petrarca 2002: I, 320).

Unes quantes ratlles més amunt, en respondre a la professió d'amor de l'amant, la dama li ha retret que l'estima «per tal com tot amant és cec, e per consegüent no pot justament jutjar ni cobejar ço que deu»: hem anat a parar al mateix passatge de Petrarca.¹² La manera de citar-lo no pressuposa necessàriament el coneixement o l'ús directe del *De remediis*. La frase relativa a l'escriptura sobre glaç ha adoptat una forma sentenciosa, com sol passar en l'extracte de sentències morals a partir d'obres majors. Tanmateix, no he sabut veure-la en cap dels dos manuscrits d'origen català que transmeten un florilegi del *De remediis*, ni en la versió catalana reduïda que en depèn —les *Flors dels remeis de cascuna Fortuna*.¹³ És clar, però, que la citació apunta un

12. La fórmula és sentenciosa; cf. Walther (1963-1969, núm. 20118, «Omnis amans cecus, nos est amor arbiter equus; / Nam deforme iudicat esse decus»). Bernat Metge la prengué de Petrarca (*Lo somni*, IV, ll. 347-348; Metge 2006: 247).

13. El florilegi llatí ha estat estudiat per Muñoz (2013) i (2014), que s'ha ocupat també de la relació amb la versió catalana (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 9308, ff. 1v-5v), editada per Ramon d'Alòs-Moner (1936). El florilegi llatí es conserva a Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 19358, ff. 226r-238v, i a Montserrat, Biblioteca del Monestir, ms. 981, ff. 2-29r. Aquest darrer, confegit per a ús de *dictatores* segurament a la cancelleria reial catalana, conté altres reculls de sentències, entre els quals hi ha unes *Auctoritats de alguns actors* que inclou alguns *dicta* d'autors antics extrets de la *Familiar*, II, 1, de Petrarca (Cruz 2014: 281-282). Vegeu la nota següent.

àmbit professional d'ús: el d'una primera recepció de Petrarca com a autoritat nova i prestigiosa per exhibir en la pràctica del *dictamen*. Dels dos manuscrits que transmeten el florilegi llatí (vegeu la nota 13), el de Montserrat és un manual cancelleresc que reuneix diversos reculls de sentències per a ús de dictadors. L'autor anònim d'aquestes lletres devia pescar en un manual semblant els proverbis antics i, potser —si no és que la llegí en el *De remediis* i hi donà forma proverbial—, la sentència petrarquesca del glaç i els austres.¹⁴

No sabem on i com Francesc de la Via conegué unes epístoles anònimes i indatades amb una citació de Petrarca prou primerenca. No en el manuscrit de Madrid —un *terminus ante quem* que fa de mal precisar—, que conté errors que Via no hereta. Però sí, potser, en l'entorn d'escrivans, notaris i juristes que, com a sotsveguer i jurat de Girona, coneixia molt bé i retratà amb gràcia en el *Procés de Corona d'Aur. A A Bella Venus* s'hi esmenten Guillem de Bell-lloc (vv. 68-69) i el seu fill Bernat (vv. 193-198), aquest amb el tractament de «micer» que li corresponia com a jurista i que potser feia servir («se fai nomnar») abans de doctorar-se l'any 1433, i a qui l'autor, diu, havia enviat temps enrere una tençó.¹⁵ El manuscrit d'*A Bella Venus* —un quadern només amb aquest text— ingressà a la Biblioteca de Catalunya provinent de l'arxiu de la família Mercader, comtes de Bell-lloc i hereus del patrimoni dels Bell-lloc de Girona. Coetani de la producció del text i nascut segurament en l'entorn de Francesc de la Via, el manuscrit s'hagué de transmetre en el si de la família Bell-lloc a partir de Guillem i la seva muller, Nicolaua de Pont,

14. Per a l'entrada del Petrarca sentenció en l'àmbit professional dels *dictatores* catalans del segle XIV, remeto al treball clàssic de Rico (1983). Per a la difusió catalana del Petrarca llatí, vegeu Coroleu (2012) i (2015) i Brovia (2016) (sobre el *De remediis* i els florilegis, vegeu les pp. 7-8, 160-161 i 197-198, respectivament); per als usos del *De remediis* com a repertori d'autoritats i sentències, vegeu Brovia (2012), que n'estudia la recepció francesa. En el marc de la difusió del *De remediis*, Mann (1971) remarcà la precocitat de les *Flors* (no coneixia el florilegi llatí) i les comparà amb els *Fioretti de' rimedii contro fortuna* extrets de la versió del *De remediis* de Giovanni da San Miniato (218-219). Giovanni glossa el símil amb el glaç i els austres: «i quali venti, perchè sono caldi, tosto struggeranno la ghiaccia, e così vedrai poco durare l'amore di colei verso di te, quante fa la ghiaccia al caldo» (Petrarca 1867: 277).

15. Així ho creu també Llorens (1935: 94-95). Per a Guillem II i Bernat I de Bell-lloc, vegeu Fernández (1995: 297-315). Bernat rebé el grau de batxiller en dret a Lleida entorn de 1428 i s'hi doctorà el 1433 (Llorens 1935: 96); la seva important activitat com a jurista es recull a Fernández (1995: 337-338).

identificable amb la destinatària del poema, o bé de *misser* Bernat.¹⁶ Aquest entorn familiar, social i professional és també el del manuscrit de les esmentades *Flors* petrarquianes. L'hi vinculen dues notes de possessió al darrer foli (17v), l'una sota l'altra i amb la mateixa disposició, en escriptures de finals del segle xv o començament del xvi: «Aquest libre es de mossen bernat de billoch» i «Aquest libre es de micer bernat de belloch». Els tractaments ens porten a Bernat (II) de Bell-lloc, ciutadà († 1489), i al seu fill Bernat (III), jurista († 1533). La datació de les mans descarta l'avi Bernat I, l'esmentat a *A Bella Venus*, mort el 1466,¹⁷ i no podem saber si ja li havia pertangut abans que passés al fill i al net. Sabem, però, que després restà en possessió d'una branca lateral de la família i els seus hereus fins a l'ingrés a la Biblioteca de Catalunya, i que algunes anotacions antigues al *recto* del primer foli i al *verso* dels dos darrers el relacionen explícitament amb Girona.¹⁸ La part més antiga del manuscrit, que conté les *Flors*, és de la primera meitat del segle xv, i entre els textos que s'hi van copiar més tard destaca un fragment del pròleg de *La glò-*

16. La línia principal dels Bell-lloc de Girona es fusionà amb la dels Bell-lloc del Vallès el 1657, amb el casament de Jeroni de Bell-lloc i Anna Macip i de Bell-lloc (Fernàndez 1995: 33, n. 18; cf. Fernàndez & Fernàndez 1989: 16-17). Per a llur fill Ramon, l'arxiduc Carles creà el 1707 el comtat de Bell-lloc. Una còpia parcial de la segona meitat del segle xix d'*A Bella Venus*, relligada actualment amb el manuscrit antic, informa que aquest era a la biblioteca del comte, llavors Joaquim de Mercader i de Bell-lloc. Antoni Llorens, col·laborador del seu fill, Arnau de Mercader i de Zufia († 1932), edità el text el 1935, quan el manuscrit era encara a l'arxiu Mercader (ingressà a la Biblioteca de Catalunya el 1958).

17. Per a la biografia i les trajectòries professional i política de Bernat II i Bernat III, vegeu Fernàndez (1995: 315-325 i 333-342). El tractament de mossèn a ciutadans era habitual en l'àmbit municipal; vegeu, per exemple, el document relatiu a «mossèn Bernat de Belloch, ciutadà» a Fernàndez (1993: 318).

18. El manuscrit fou propietat de Ramon d'Alòs-Moner i provenia de l'arxiu dels Cartellà, que havien emparentat amb una branca fadristerna dels Bell-lloc de Girona a mitjan segle xvi (Fernàndez 1995: 327-329). Per al llegat Alòs-Moner, vegeu Gudayol (2014). Una nota al f. 1r del manuscrit descriu els efectes de la creixuda de l'Onyar i el Güell el 1575; al 16v, s'hi copia un intercanvi jocós en llatí, en lletra del segle xvi o xvii, entre un «Sosia» i un «Sariera», rubricat «Carmina de pila volatili» (els Sarriera gironins estaven emparentats amb els Cartellà i compartiren bàndol contra els Agullana el primer quart del segle xvi); una nota de pagament al f. 17v fa referència a «les obres de la torre», potser la torre de Bell-lloc del Pla, que el jurista Bernat de Bell-lloc comprà el 1507 (Fernàndez 1995: 404) (dec el suggeriment a una comunicació personal de Josep Fernàndez Trabal, a qui agraeixo també el seu ajut en la identificació dels possessors del manuscrit).

ria d'amor de Bernat-Hug de Rocabertí associat a les *Lamentacions* de Joan Roís de Corella en els cançoners *Jardinet d'orats* i del marquès de Barberà (i també aquí, perquè està rubricat «Tisbe»): qui el posseï «seguia el temps». Encara que sigui tardana, l'associació del manuscrit amb els Bell-lloc ajuda a dibuixar el perfil del món literari i social de Francesc de la Via, fet de ciutadans, juristes i notaris que s'esplaien amb bon humor i distància irònica amb els gèneres, els temes i els procediments de la tradició cortesa,¹⁹ i que, quan escriuen en prosa, apliquen a la ficció amorosa l'Ovidi epistolar i els models del *dictamen*, amb la seva cultura de florilegi posada al dia gràcies a Petrarca.

APÈNDIX. EDICIÓ DE L'INTERCANVI EPISTOLAR DE MADRID,
BIBLIOTECA DEL PALAU REIAL, MS. II-3096, FF. 99r-100r
(FF. ANT. 51r-52r)²⁰

[99r] *Lletra tramesa a una gentil dona*

Ab gran angoixa e punyiment de cor fui mogut quan esguardí la resplendor de la tua faç, ornada de molt gran bellesa. E açò per tal com los meus afectuosos ulls conceberen diligentment les vostres vertuts e aptesa així fort, qui he posada en oblit tota altra servitud e pensament e fui presentat servir lo teu delitable benifet, en tant que, sens trobar en tu algun servici o senyal de consentiment, promoguí usurpar la tua molt agradable privadesa per forta²¹ e constreta benivolença animosa, la qual subjugà en gran cuita lo meu propòsit, demostrant a tu la mia curosa cobejança. Sàpies, emperò, que quan te viu provocada a ira contra mi tots los meus senys corporals foren espaventats de greu temor, mas retornant-me a la tua excel·lència, e per conseguir la tua joiosa e pacífica fraternitat, fui opremut a defendre e sostenir lo meu començament, e abraçant l'escut de la tua mercè refrení la tua aspra disciplina. On te suplic

19. Reconstrueixen l'entorn social, i la seva presència en la literatura de l'autor, Arseni Pacheco a Via (1995: 17-23, 87-137 i 159-288) i Alborni (2007).

20. Edito el text de les lletres respectant escrupolosament el text del manuscrit. Puntuo i regularitzo la grafia segons la norma moderna, sempre que no interfereixi amb la pronúncia antiga; per això no desenrotllo les formes enclítiques de pronoms i articles, que separo amb un punt volat. L'aparat recull les lliçons rebutjades i documenta succintament les correccions proposades.

21. Ms. força.

d'ací avant me vulles pendre e retenir per esclau de la tua discreta ordinació, e no vulles menysprear la mia demanda, la qual per amor cordial t'és oferta, ans te plàcia oir sovent per la tua altesa relació del treball en què son posat contemplant en la tua molt graciosa persona, suplicant-te me vulles pendre per domèstic conseller del teu acord, per ço que mills conegues e veges la mia sana e sotsmesa intenció. E no sies rebel·le a revocar los fats de la mia benança ni vulles ésser dura vers lo teu devot servent, mas benigna e misericordiosa. Si tu conceps les mies volentats e les vols secrestar dins lo teu cor, digna seràs de gran llaor. Oblida ergullosos motius, e ab digesta humilitat aconsola lo meu desig. Nota que empresa de ferma amistança no-s deu rompre ne departir per falses e amargoses informacions de llengües portants verí. Perpensa curosament que dona que resplendeix per llinyatge no la deu decebre vista, paraula, preu o cogitació, mas ab la prevista sospita deu esquivar solitud de lloc estrany e agre col·loqui per difugir al jou d'infàmia, la qual se defensa estant ab bona companyia, ulls reclusos e orella sorda. No menyspreus los dits de Salamó, dient: «Elegeix un sol amic al qual puixes revelar la tua paraula e secret, e aquell vulles notablement conservar en custòdia.» No sies flaca en estranyes temptacions, ans ab rigor expressament les foragita de tu, resistint aquelles. Com jo-t seré absent, plàcia't que-m representes dins lo teu voler per ço que sia ben segur dels aguaites e llaços dels meus adversaris, que no-t pusquen irèixer²² contra mi. Si tu vetles recelosament e poses sots fel guarda la tua honor, la mia [99v] imaginació serà complida de repòs. No t'embravesques de les mies amonestacions, que-l proverbi antic dispon que més valen les ferides de l'amic que no fan les abraçades de l'enemic. E doncs, posa'm en segura fermetat la tua pau, e ab vot solemne per temps valedor fes-me privilegi bastant e guarnit de bulles d'aur figurades del teu senyal, lo qual faça testimoni de vera seguretat. E sien totes les bones fortunes en la tua companyia, de les quals sies dotada per preu de la tua molt sobirana e gran valor.

Resposta feta a la dita lletra

Ab quanta²³ alegria he aviditat de cor és estada per mi reverentment rebuda la tua graciosa lletra, la mia perseverança ho demostra, car aquella tinc con-

22. Ms. irrexer.

23. Ms. tanta. Cf. A Bella Venus, l. 1: quanta.

tinuadament, ab mi habita i en aquella imagin e contemple la tua placent cara, la qual, si a Fortuna, envejosa²⁴ a la felicitat mundanal e novercant sovent a amor,²⁵ hagués plagut, volgra que fos encara a mi per veure, car lo meu cor se pogra distribuir en altres coses que li foren pus expedients e honestes que ara no pot. Oh! Bé són noïbles enemics los ulls de cascú si hom los diverteix a coses placentes e delitoses. Car si Helena no hagués vist Paris, Dido Eneas, e Sil·la Minos,²⁶ los murs de Troia, de Cartage e d'Alcïtoe foren encara en llur estament. E si Tisbe no hagués vist Píramus,²⁷ e Fedra Hipòlit, e Cànce Macareu, la terra dura no fora estada llit de llurs cossos delicats, en la qual, nafrades²⁸ ab llurs pròpies mans, finiren llurs dies. Los grans senyors acostumen que-s fan fer tast a llurs servidors de la vianda rebedora per ells. E, si volien profundament considerar, seria'ls pus necessari que les imatges o formes a llurs ulls presentadores fossen primerament per altres tastades e previstes, per tal que del verí, si n'hi havia, fossen preservats. E pot ésser al món pus fort verí que aquell qui dolçament e secreta mata? Cert no, a mon juí, car los dards e los ois amagats solen terriblement noure, e aquells qui són manifestats no fan dan algú. Car la primera vista que haguí de tu fon dispositiva de alienar lo meu arbitre [100r] e d'egualar-lo al teu voler, mentre sia enclinat a coses honestes. Dura cosa és, emperò, posar llei a l'amant, la transgressió del qual me fa dubtar d'escriure ço que-s conté en aquesta lletra, la qual te preg que pacientment vulles llegir, car no és concebuda en alguna detracció tua. Solament m'ha fet així escriure vergonya feminil e raonable temor.

A les coses contengudes en la dita lletra tua, discretament feta e ben dictada, e la qual sembla ésser escapada de la llima del Tullí, te respon breument, car dupte'm que prolixament parlant no descobrís la grosseria de mon engeny. E, primerament, com afermes ab congoixa e punyiment de cor ésser-te mogut quan reguardist la mia cara, que jo crec bé que veent mi cobegist haver ma privadesa e benvolença, no pas per la bellesa e altres virtuts que tu pretens ésser en mi, mas per tal com tot amant és cec, e per consegüent no pot justament jutjar ni cobejar ço que deu. Dius après que contra tu me presentí irada:

24. *Ms.* enverinosa. *Cf.* A Bella Venus, l. 6: invejosa.

25. *Ms.* en no veure aquella tan sovent amor. *Cf.* A Bella Venus, l. 6-7: e novercan soven a amor.

26. *Ms.* mines. *Cf.* A Bella Venus, l. 12: Minos.

27. *Ms.* priamus. *Cf.* A Bella Venus, l. 13: Píramus.

28. *Ms.* naffrada. *Cf.* A Bella Venus, l. 16: neffrades.

decebut est, car jo volia experimentar què tenia en tu —e jatsia jo fos ben alegra, desitjant saber si irada e pagada seria recollida quan me plagués en la torre de la tua benvolença. Pregues-me encara que-t retenga per catiu e conseller del meu acord: gran és la humilitat e eloqüència tua, la qual ha merescut enclinar lo meu cor a fer tot ço que vulles e possibilitat honesta sofira; molt sol obrar eloqüència quan és concebuda en lo cor de l'hom discret, com lo contrari sia encentiu de molts inconvenients e mals. Les instruccions que m'has donades te regraci, no tant com deig, mas tant com puix ne sé; no-m pens que fos estat necessari al·legar llur actor, com, si no me n'engan, tu sobrepuges o eguales aquell. La tua conclusió ha que-t retenga constantment en lo meu cor: si bé m'has entesa, no-ns cal elegir àrbitre. Lo privilegi que demanes ja és ordonat; no vulles que-s meta en pública forma, que dubte he que-t valgués tant, car dien los experts en art d'amor que les cartes dels amants són escrites en glaç, e los ponents són testimonis. Sies content de ma promissió e hages-te²⁹ envers mi així com ne desiges ésser tractat. En la gràcia e amor de Venus sies conservat llongament.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERNI, Anna (2007). «El Procés de Francesc de la Via: una nota de societat giro-nina de l'any 1406», dins *Actes del 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (UdG, 8-13 de setembre de 2003)*, vol. III, Barcelona: PAM, pp. 82-101.
- ALÒS-MONER, Ramon d' (1936). «Flors de Petrarca de Remeys de cascuna fortuna», *EUC*, 21 [= *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. 2], pp. 651-666.
- BADIA, Lola (1984). «“Siats de natura d'anguila en quant farets”: la literatura segons Bernat Metge», *El Crotalón*, 1, pp. 25-65.
- BADIA, Lola (1988). *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella: Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana*, Barcelona: Quaderns Crema.
- BADIA, Lola (2005). «Ride opportunamente il lettore moderno? Come definire la comicità ne *Lo somni* di Bernat Metge (1399)», dins *Il riso. Atti delle I Giornate Internazionali Interdisciplinari di Studio sul Medioevo*. «Homo risibilis». *Capacità di ridere e pratica del riso nelle civiltà medievali*, ed. F. Mosetti, Alessandria: Edizioni dell'Orso, pp. 341-366.
- BROVIA, Romana (2012). «Per una storia del petrarchismo latino: il caso del *De remediis utriusque fortune* in Francia (secoli XIV-XV)», dins *Fourteenth-Century Classicism*:

29. te *interlineat*.

- Petrarch and Bernat Metge*, ed. L. Cabré, A. Coroleu & J. Kraye, Londres-Torí: The Warburg Institute - Nino Aragno, pp. 15-28.
- BROVIA, Romana (2016). «Per la fortuna manoscritta di Petrarca nei territori della Corona d'Aragona (secoli XIV-XV)», dins *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, ed. L. Badia, L. Cifuentes, S. Martí & J. Pujol, Barcelona: PAM, pp. 195-211.
- CABRÉ, Miriam & ESPADALER, Anton M. (2013). «La narrativa en vers», dins *Història de la literatura catalana*, dir. Lola Badia, vol. 1, Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, pp. 297-372.
- COLKER, Marvin L. (ed.) (1978). *Galteri de Castellione Alexandreis*, Pàdua: Antenore.
- COROLEU, Alejandro (2012). «Introduction», dins *Fourteenth-Century Classicism: Petrarch and Bernat Metge*, ed. L. Cabré, A. Coroleu & J. Kraye, Londres-Torí: The Warburg Institute - Nino Aragno, pp. 1-14.
- COROLEU, Alejandro (2015). «Huellas del Petrarca latino en la Corona de Aragón entre 1470 y 1520: el caso del Petrarca moral y religioso», dins *Acta Conventus Neo-Latini Monasteriensis. Proceedings of the Fifteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Münster 2012)*, ed. A. Steiner-Weber & K. A. E. Enenkel, Leiden-Boston: Brill, pp. 160-165.
- CRUZ TRUJILLO, Marta (2014). «Las Auctoritates de alguns actors en el manuscrito 981 de la Abadía de Montserrat», dins *Auctor et Auctoritas in Latinis mediæ ævi litteris / Author and Authorship in Medieval Latin Literature*, ed. E. D'Angelo & J. Ziolkowski, Florència: SISMELE - Edizioni del Galluzzo, pp. 277-289.
- DU CANGE [Charles du Fresne, sieur du Cange] (1883-1887). *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*, 10 vols., Niort: L. Favre.
- FERNÁNDEZ I TRABAL, Josep (1995). *Una família catalana medieval: Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona: PAM.
- FERNÁNDEZ I TRABAL, Josep & FERNÁNDEZ I TRABAL, Joan (1989). *Inventari de pergamins del fons Mercader - Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (s. XI-XVIII)*, 2 vols., Barcelona: Fundació Noguera.
- GIMENO BLAY, Francisco M. (1992). «El manuscrit II-3096 (olim 2.Ll.1) de la Biblioteca del Palacio Real», *Caplletra*, 13, pp. 175-184.
- GUDAYOL, Anna (2014). «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya: els papers de la família Alòs-Moner», *Estudis Romànics*, 36, pp. 439-446.
- JULIÀ, Eduard (ed.) (1920). *Règles de Amor i Parlament de un Hom i una Fembra, obra atribuïda al canceller mossen Domingo Mascó, segle XIV*, Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura.
- LLORENS, Antoni (1935). «Francesc de la Via a Bella Venus», *EUC*, 20, pp. 88-97.
- MANN, C. N. J. (1971). «Petrarch and the Transmission of Classical Elements», dins *Classical Influences on European Culture A. D. 500-1500. Proceedings of an Interna-*

- tional Conference Held at King's College, Cambridge, April 1969*, ed. R. R. Bolgar, Londres - Nova York - Melbourne: Cambridge University Press, pp. 217-224.
- METGE, Bernat (2006). *Lo somni*, ed. Stefano M. Cingolani, Barcelona: Barcino.
- MORERA SABATER, JOSÉ (1965). «Una curiosa correspondencia del año 1386 relativa al Cisma de Occidente», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, sèrie 1, 22, pp. 202-216.
- MUÑOZ JIMÉNEZ, María José (2013). «El modelo latino de *Les flors de Patrarcha de Remeyns de cascuna fortuna*», *Revista de Literatura Medieval*, 25, pp. 195-207.
- MUÑOZ JIMÉNEZ, María José (2014). «Las Flores sumpte a magistro Patrarcha laureato del manuscrito 981 de Montserrat», dins *Auctor et Auctoritas in Latinis mediæ aevi litteris / Author and Authorship in Medieval Latin Literature*, ed. E. D'Angelo & J. Ziolkowski, Florència: SISMEL - Edizioni del Galluzzo, pp. 759-771.
- OLIVAR, Marçal (1936). «Notes entorn la influència de l'*ars dictandi* sobre la prosa catalana de cancelleria de finals del segle XIV», *EUC*, 22 [= *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. 3], pp. 631-653.
- OVIDI (1927). Publi Ovidi Nasó, *Heroides*, ed. Adela M. Trepal & Anna M. de Saavedra, Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- OVIDI (2018). Publi Ovidi Nasó, *Heroides. Traducció catalana medieval de Guillem Nicolau*, ed. Josep Pujol, Barcelona: Barcino.
- PELLISSA PRADES, Gemma (2013). *La ficció sentimental catalana de la segona meitat del s. XV*, tesi doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- PETRARCA, Francesco (1867). *De' rimedi dell'una e dell'altra fortuna di messer Francesco Petrarca, volgarizzati nel buon secolo della lingua per D. Giovanni Dassaminiato*, ed. Casimiro Stolfi, Bolonya: Gaetano Romagnoli.
- PETRARCA, Francesco (2002). Pétrarque, *Les remèdes aux deux fortunes / De remediis utriusque fortune*, ed. Christophe Carraud, Grenoble: Jérôme Millon.
- PUJOL, Josep (2003). «Resseña de Francesc de la Via, *Obres*, edició d'Arseni Pacheco (Barcelona: Quaderns Crema, 1997)», *Llengua & Literatura*, 14, pp. 495-505.
- RICO, Francisco (1983). «Petrarca y el "humanismo catalán"», dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Roma, 28 setembre - 2 octubre 1982)*, Barcelona: PAM, pp. 257-291 [reeditat a Rico 2002: 147-178].
- RICO, Francisco (2002). *Estudios de literatura y otras cosas*, Barcelona: Destino.
- RIQUER, Martí de (1964). *Història de la literatura catalana. Part antiga*, 3 vols., Barcelona: Ariel.
- RUBIO VELA, Agustín (2017). *Joan Aguilar; «escrivà de la sala» de la ciutat de València (1423-1425). Voluntad de estilo en las misivas municipales*, València [edició privada].
- SABATÉ, Glòria & SORIANO, Lourdes (2008). «Més sobre literatura de amore: estudi i edició de dos epistolaris medievals», *Studi Mediolatini e Volgari*, 54, pp. 251-267.
- SÈNECA (1902). *L. Annaei Senecae opera quae supersunt. Supplementum*, ed. Friedrich Haase, Leipzig: Teubner.

- VIA, Francesc de la (1997). *Obres*, ed. Arseni Pacheco, Barcelona: Quaderns Crema.
- WALTHER, Hans (1963-1969). *Proverbia sententiaeque latinitatis Medii Aevi: lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, 6 vols., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.